

Jendaurreko bertsolaritza

Juan Mari Lekuona

Aurtengo Errege egunez, txapelketa ari zen tarte batean, Abel Muniategik galdera hau egiten zuen: «Otaño eta Bilintx bertsolariak al ziren? Ez zuten bapatean kantatzen, jendaurrean behintzat. Eta bestalde, asko dira, Otaño eta Bilintxen antzera, bertsokak jarri dituztenak, eta ez ditugu bertsolarien historian aipatzen» (Neri une hartan Juan Bautista Elissamburu zetorkidan burura).

Muniategiren galderak auzibide asko jartzen ditu gure aurrean: 1) Bertsolari motak: nola berezi eta sailkatu?; 2) Bertsolaritzaren eta olerkigintzaren arteko mugak, non bukatzen den bat eta non hasten den bestea; 3) Textu jakin bat noiz sartzen den, eta noiz ez, bertsolaritzaren histori barruan; 4) Jendaurreko bertsolari denak, usarioz kanpo eta poesia idatziaren mailan abesten duenean, orduan zer?

Bertsolaritza hobeto ezagutu eta balioztatzeko, gaiaren alderdi hauek finkatzea interesgarria dela ez daiteke uka. Dena dela, nire arloak esparru oso jakina du: jendaurreko bertsolaritza. Beraz, bapatean egiten dena, entzulegoaren begiaurrean eta usariozko moldeetara makurtuz. Alde bat uzten

ditut idatziz osatzen den bertsogintza, edo-ta lekuz eta eginkeraz informala den bertsogintza.

1. — Jendaurreko bertsolaria

Plazako kantariaren bertsogintza ez da, bertso-sorta buruan eta paperean osatzen duenaren bertsogintza astiroa. Jendaurrean ari denak bapatean egingo ditu bertsoak, musika doinuaren arauera tajutuko ditu esaerak, eta jende-talde baten aurrean hotsegingo ditu bere poemak.

Bertso-jartzaileak, berriz, behar den astiz osatzen ditu poemak, eta idazkiz finkaturik uzten. Musika ere erabiltzen du gehienetan, baina ez du beharrezko berez. Eta jendea, aldiz, hipotetikoa da, irudimenean daukana eta itsumustuan sentitzen duena, mila bideetatik etor dakioken irakurlea.

Bertsolaria zer artista-mota den jakiteko, hiru gauza dela batera esango nuke bera: poeta, kantaria eta hizlaria. Hitz neur-tuz baliatzen da, herri poesiaren ildotik. Musika erabiltzen du, doinua poemaren osakai eginik. Eta hizlari baten gorputz-espresakera han du berekin, alderdi honek ere entzulegoan bere eragin nabaria duelarik. Beraz, jendaurreko bertsolaritza herri literaturaren mailako artegintza da, aipaturiko osakai hauetaz baliaturik mamitua.

Bertso-saioa egiteko era, askotan behintzat, elkarrizketan egin izan ohi da, ahotik ahora egindako talkan eta joalditan, inoiz apustuera ere hartzen duela saioak. Apustuaren piper honek, adibidez txapelketa giroan jokatzan denean, bizitasun handia ematen dio bertsogintzari. Bestalde, banakako ariketa azkarrago agortzen da eta pattaltzen, gehienetan behintzat. Baina agortuezina da biren edo-ta gehiagoren arteko dema. Izan ere giro biziko elkarrizketak dialektikaren sua pizten du, ideia argitsuak sortuz, alderdi berrien aberastasuna ekarriz. Eta aipatzekoa da, baita ere, elkarren arteko lehiak bertsogintzari ematen dion nabardura: giza-ındar gorenak sartzen dira jokoan, eta giroaren arauerakoak dira joko hauetako poemak eta kanta-saioak.

2. — Bapateko ihardunaren teknika

Artelari batek, bere arte-lana bapatean egin behar duenean —eta mugimenduzko arteez ari nauzu batez ere—, lege jakinak izan ohi ditu langintza artistikoa osa dezan. Melodia mutur bat

oinarri harturik, bapatean kontziertu osoa eman behar duen organistak adibidez, aldeztu erabaki beharra dauka gaia bere osoan nola izango den, zenbat zati emango dituen eta hauetakoa bakoitzak nolako garapena eta ñabardura musikalki izango dituen, eta abar. Eta antzeko zerbait egin behar duela bapatean ari behar duen hizlariak, hori gauza jakina da eta bizkor gainera.

Bertsolariak ere bapateko ihardunaren lege zabaletara makurtu beharra dauka. Baina zeintzuk dira lege horiek? Edo-ta zehatzago esanik, zer teknika erabiltzen du bertsolariak lege horietara bil dadin bere kanta-saioan? Argigarri bezala bi teknika emango nituzke: 1. — Teknika erretorikoa; eta 2. — Teknika poetikoa.

2.1. Teknika erretorikoa

Aintzinako erretorika legeei jarraituz, bost eginkizun lituzke teknika honek:

- a. — *Inventio* (invenire quid dicas), zer esango duzun asmatu eta erabaki.
- b. — *Dispositio* (inventum disponere), esatea erabaki duzuna ordenuan ezarri. Lehenengo hau, gero bestea eta abar.
- d. — *Elocutio* (ornari verbis), irudien bidez behar den edertasuna eman hitzei.
- e. — *Actio* (agere et pronuntiare), mintzaldia antzestu behar du, ahozkeraz eta gorputz-espresakeraz baliatuz.
- f. — *Memoria* (memoria mandare) memoriaz edo oroipenez baliatu.

Jendaurreko bertsolaria, poeta eta kantaria ezezik, hizlaria ere badela esan dugu gorago. Horregatik, bapateko ihardunak utzi-ezinezkoa du erretorikaren teknika hau. Baina hau da harritzarria: plazan bertsotan ari denak eginkizun hauek guztiak —batez ere gaia asmatzea, ordenu batetan jartzea eta esatera ederrez ematea—, tarterik gabe egin behar dituela, segundu batzuren barruan. Bertsolariak, susmoz eta intuizioz bederen, azkar baino azkarrago zertaz ariko den erabakiko du, bertso-gaiak ordenu batean jarriko ditu, zirriborro mentala eginez. Eta berehala kantuan hasi beharra dauka. Lan hau azkar eta ondo egi-tean dago bertsogintza onaren balio zabala.

2.2. Teknika poetikoa

Bertsoen katea estrofekek osatzen dute. Eta estrofa horietako bakoitza bapatean osatzea nahiko harrigarria gertatzen denez, demagun orain bertsolariak bertso bakarria egitekoan zer teknika erabiltzen duen.

Hasteko, eta lege orokorra bezala, esan dezakegu bertsolariak atzekoz-aurrera egiten dituela bere bertsoak, estrofa. Lehenengo, bertsoaren azken esaera moldatuko du. Askotan esaera hau azkeneko bi errenketara biltzen da, baina ez beti. Ba dira erremateak azkeneko lau errenkez osatzen direnak. Ikus, adibidez, Xalbador.

«Ez pentsa gero, andre gaixoa,
baden munduan besterik,
zure arropa berriz soinean
har dezaken emazterik».

Eta gero, esaera honen gurpilean datoz bertsoaren beste puntuak eta beste zerrenkak.

Bertsolaritzaren buruan harilkatzen den prozesu hau gelditu eta astiro eman dezagun. Lehendabizi azken-esaera biribiltzen duela esan dugu; eta hori dela bertsoaren ardatza. Beraz, ahotik barrura hori da lehendabizi. Eta azken-esaera honek puntu bat duenez, berehala beste gainerako puntuak ere asmatu behar dituzte, azkenaren kideko direnak. Baina ez bakarrik puntuak: azken esaera horren mamiak kudeatzen du beste bertso-errenketan ere esango dena. Lehenengo hiru puntuen (edo lauren) barruan esaten denak azkeneko esaeraren argigarri, indargarri eta osagarri izan behar du.

Ahotik kanpora, ordea, memoriaz eta gorputz-espresakeraz baliaturik, oso bestalde jaiotzen da bertsoa. Bertso-hasera da lehenik entzuten duguna. Askotan lehen puntuarekin amaitzen da; ez beti. Gero erdiko lana esango niokeena dator. Bigarren eta hirugarren puntuarekin buka daiteke; ez beti. Eta azken-azkenean bertsoaren giltzarria, zartada, arrazoia, irria.

Horrela da, beraz, bapateko bertsoaren eraikuntza: atzekoz aurrera egina, segundu gutxiren barruan egin ere, esango denaren aukera, antolaketa eta hitzezko adierazpen ederra; azkar eta ezerk hutsegín gabe, plazagizonen segurtasun betean.

Horregatik, bertsolaritzaren dinamika poetikoa neurtu nahi denean, arreta handia jarri beharra dago bertsoaren azkenari, eta azken honen zerbitzuan azaltzen diren beste bertso-errenkei.

Azkenak lehen mailako balioa du herri bertsozko espresakeraren barruan. Bera da legerik nagusia ahoz-ahozko bertso gintzan, eskuarki behintzat.

3. — Jendaurreko bertsolariaren dohainak

Bapateko bertso gintzaren teknika aipatu ondoren, eta gora go emana dugun definizioaren arauera, musikaz eta neurkeraz hitzegin beharko nuen. Baina gai hau beste lan batzutan harrotzen da zenbaki honetan. Beraz, jendaurreko bertsolaritzari buruzko beste zenbait alderdiri hel diezaiodan. Hala nola, bapateko saioak nolako giza-dohainak eskatzen dituen alderdiri.

Aipatu berria dugu, bertsolariaren barruan, kantuan hasi aurretik eta kantuan ari denean, ematen den buru-prozesua. Eta buru-prozesu honi gagozkioarik, azkartasuna aipatuko nuke, besteak beste, bapateko bertsolariari eskatzen zaion dohainetik. Berehala antza eman behar dio zein den entzuleei egokitzen zaien gaia; senak han-hartan lagundu behar dio gaiaren gailurrak bereizten eta aipatzen; euskarak hutsik egin gabe erantzun behar dio esatera egokiak neurri zuzenari lotzen, batez ere gai zailetan eta sakonetan, edo-ta gutxi erabilietan. Eta barruan aldeza aurretik osatu duen zirriborroak leialtasun osoz erantzun behar dio, ezer ahaztu gabe, buruz erdi-egina daukan bertsoa ahoratzerakoan, berau ederragotzen eta osoagotzen dela. Mendeko ezetik, laguntzaile behar ditu izan musika eta gorputz-espresakera, kantatzeko eta antzesteko baliapideak bertsoaren ongari gertatzen direla.

Bertsolaritzaren alderdi erretorikoari jarraituz, beste zenbait dohain ere aipagarriak dira izan. Batez ere entzuleekiko harremanek eskatzen dituzten giza-baldintzak, giza-jarrerak. Bertsolaria landarea dateke; eta entzulegoa lurra bezala da. Entzulegoa, gainera, bertso gilea ere ba da izan bertsolariarekin batera. Berak nolerebait ematen dio hasteko bulkoa bertsolaritzari, eta jarraitzen dio kantuzko prozesu osoan eta berarekin batera bukatzen du bertsoa.

Horregatik, bertsolariaren eta entzuleen arteko harreman honek dohain bereziak eskatzen dizkio bertsolariari plazako bertso gintzan: entzuleen munduarekiko sentiberatasuna, begirunea eta maitasuna. Entzuten dagoen jendetza ondo ezagutu behar du. Entzuleek bezala pentsatu behar du, publikoarekin batera pentsatu ere. Gauzarik txikienean entzuleek sor eraz dezaketeko poemarik gustagarriena.

Azpeitian omen zen. Bertsolarien aurrean, jendartean, aitona xaharra entzule. Baina, eztulka eta eztulka ari zen nonbait. Batzuek kexu ziren, entzutea galerazten zuenez. Orduan Uztapidek, gehiago pentsatu gabe, horrela hasi zuen lauren artean osatu beharrezko bertsoa, puntu-errondan ari zirenez:

- «Onek ez dik asko palta / oraintxe iltzeko» (Uztapidek)
 «ai! zer gaitz txarra daukan / mundun ibiltzeko» (Joxe Lizasok)
 «Zein da boluntario / zuluana sartzeko» (Basarrik)
 «Ni preparatuko naiz / buruan jotzeko» (Zepaik).

Beraz, ondo ezagutu behar ditu bertsolariak entzuleen kultur gaiak, kezkek eta gustabideak. Eta aldi bakoitzean jakin behar du erabiltzen, ez bakarrik joerarik eta tankerarik eta estilorik egokienak, baita arrazoibide eta esaerarik komenigarrienak ere. Eta jakin behar du kantaldiari dagokion musikariek egokienak aukeratzen eta erabiltzen. Asko eta asko da, eskuarki esanik, entzuleekiko harremanetan bertsolariari eskatzen zaiona. Erretorikari jarraituz, alderdi hau zertxobait zehaz dezagun.

Lehenik esan dezagun bihotz mailako dohainak eskatzen zaizkiola jendaurreko bertsolariari. Bere buruaren jabe izan behar du, esan ditugun barne-prozesu horiek inolako oztoporik gabe has eta buka daitezten. Are eta zailago dena, ehunka eta milaka pertsonen aurrean bapateko iharduna egin beharra tokatuko zaio; eta ez hain gutxitan, erlatiboki behintzat. Horregatik, jabetasun handia eskatzen zaio bertsolariari, eta nahitezkoa du dohain hau herri-poeta kantariak.

Ondoren sentiberatasuna aipatuko nuke. Inoiz bertsolariak lakarra dela badirudi ere —gaur ez hainbeste, noski—, barrutik sentiberatasun handiko gizona dela sumatzen da eta ikusten. Edonork bere mailan —eta bertsolariak berean—, sakona izango bada, bihotz handikoa behar du izan: «gauzak sakon esango badira, batek bihotz handikoa izan behar du» (Uztapideri entzuna).

Eta beste zerbait gehiago aipatzekotan, zera esango nuke: handi-husterik gabea behar duela izan plazako bertsolariak; eta, gainera, egokitasuna eta duintasuna behar dituela eduki bere izaera eta jokabideetan.

Guzi hauen adierazgarri, Xalbadorri Donostian gertatua. Azken txapelketa zen, 1967ko Ekainaren 11an. Honela ematen digu aditzera A. Zavalak:

«Juraduak artu du erabakia: Uztapiderekin jokatuko

du Xalbadorrek. Au entzundakoa, txistu-soiñu aundia sortzen da, ta bertsolariak ezin kantatu dute denborapuska batean. Ondoren Uztapidek (kantatzen du).

Uztapidek kantatutakoan, Xalbadorren txanda; bañan txistu-soiñuak ez diote uzten. Beste asko, berriz, txaloka asten dira. Bulla pixka bat ezitzen denean, Xalbador bertso au kantari asten da:

Anai-arrebak, ez, otoi, pentsa
neure gustora nagonik,
poz gehiago izango nuen
albotik beha egonik;
zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...

Jende guzia txaloka asten da, ta ezin jarraitu du denborapuska batean; gero, onela bukatzen du bertsoa:

zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...
txistuak jo dituzute bainan
maite zaitzuet orainik!»

Oraingoan jendea eskuak puskatzeraiñokoa txalokan asten da, ta, txistu-soñurik gabe, txapelketak aurrera jarraitzen du» (Auspoa, 67 zenb., 103-104 or.).

Diogunaren lekuko, nik uste akordagarria dela bertso hau. Bertsolariak, une zail hartan, agertu zuen entzuleenganako atxikitasuna eta errespetua, sentiberatasuna, bere barruaren jabe izatea, apaltasuna, egokitasuna eta duintasuna. Eta kasu bakarra da, nik dakidala, entzuten dauden bertso-zaleek bertsoa amaitu baino lehen, txaloka hasi izana.

Beste urrats bat emanez, bihotzeko dohainetatik adimenezko dohainetara aldatzen bagara, beste dohain andana bat aipatu beharra legoke. Erretorikari jarraituz, eta adibide bezala, hauek aipatuko nituzke: adimen zorrotza, hitz azkarra, memoria harri-garria, eta irudimen aberatsa.

Gure artean, adimen zorrotzekoa denari, ezezagunekin mintzatzen denean, honelako oharkizunen bat egingo zaio: «zu inondik ere bertsolaria izango zera». Dialektikarako trebetasun handia behar du izan koplakariak. Gero, hitz azkarra, segurua eta eztabaidarako zorrotua. Goi-mailako hizketaren jabe behar du azaldu herri poetak. Hitza da bere lanabes eta arma. Hiru-

garren, memoria harrigarria. Tradiziozko altxorra gogoan behar du eduki, gaia eta esaerak moldatzeko. Eta batez ere memoria irmoa, barruan aldez-aurretik moldatu duen bertso zirriborroak hutsik egin gabe erantzun diezaion kantuz hasterakoan. Memoria, potorik ez egiteko... Eta azkenik, irudimen aberatsa bere gaiak, adimenezko edo bihotzezko direla, estetika mailako baliapidez edertzeko eta jazteko.

Bertsolariak gorputzaren aldetik ere behar dituen dohainak aipagarriak dira. Garai batean «eztarri ona» edukitzea hil edo biziko dohaina zen plazan kantatu behar zuenarentzat. Gaur bozgorailuek hornitu dute alderdi hau, eta oztoporik ez da sortzen ahotsaren aldetik. Baina garai batean ez zen, noski, horrela. Ezaguna da Otañoren gertaera. Ez omen zen plazako bertsolaria izan; ez behintzat jartzen bezain ona. Eta eztarri ahulekoa zelako omen zen horrela. «Kattarro» deitzen omen zioten. Eztarri txarra nonbait. Eta ezin baliatu kantuzko lanean.

Ahots ozenarekin batera, beste zenbait dohain ere aipa daitezke gorputzaren aldetik. Presentzia ederra edukitzea, gorputz egokia, eta, batez ere, sentimenduak zabalatzeko talante kutsakorra edukitzea. Edozein algaraz edo negarrez jartzeko abildadea. Komunikapen erraza eta sakona. Dohain hauek guztiak garrantzi handikoak dira plazako bertsogintza zuzenekoan.

4. — Bertso-saioak egiteko moldeak

Bapateko bertsogintzaren historian zehar, era askotakoak izan dira bertso-saioak antolatzeke moldeak. Ezagunen aipamena egin dezagun, sailkapen moduko bat finkatuz.

4.1. Usariozko moldea

Auzo mailan osaturiko saioak alde bat utziz, usariozko molde hau herri mailako jai eta festetan erabili ohi den moldea litzateke. Herri osoa izan daiteke entzule, ez bertso-zaleak bakarrik. Entretenigarri huts daiteke ariketa poetikoa.

Molde honek ez du teknika berezirik. Diosala eginez hasten da, eta agur eginez bukatu. Tartean gai librea erabili ohi da gehienetan: bertsolariak, saioa egin aurretik, tabernetan edo jasotako gaia, edo-ta publikoan ikusten dutenetik sortutakoa, batez ere neska gazteen aipamena, eta abar. Saioak mugarik ez du iraupenean: jendea aspertzen hasi arte, edo gaiak berea ematen duen arte, edo bertsolariak bukatu-gogoz sentitu arte. Pla-

zako giroari gehiago begiratzen zaio gai bat emateko teknikari baino. Horrelakoetan zera da beharrezkoena: giro bat lortzea, klimax bat sortzea, eta hartan ihardutea, erorialdiak etena ekartzan duen arte.

Ahaztu behar ez genukeen molde egokia da hau, bertsolariaren askatasuna errespetatzen duenez, giro zabalari begiratzen dionez (giro tinkoa eta zutia lortzea dateke molde honen helburua), eta bertsolaritza zaharrak horretatik gehiago daukanez beste egin-moldeetatik baino (adibidez, txapelketatik eta jaialditik).

Txapelketa-aurreko bertsolari gehienek, plazan ari zirelarik, molde hau erabiltzen zuten, lore-jokoetan ibili zirenetako aldiak salbu. Joera honetako bertsolariak ia denak dira. Izenak eta joerak aurki daitezke aldizkari honetan datorren beste lan batean.

4.2. Desafioak

Bigarren mailan, desafioak edo bertso-eupetekoak aipatuko nituzke. Bertsolarien arteko apustuak: nor gehiago bertsoan.

Ba dute garrantzirik bertsolaritzaen historian. A. Zavalak eskaintzen dizkigu zenbait xehetasun tekniko. Karlsten bigarren gerratez gero bukatu omen ziren horrelako apustuak. Eta saio horiek biren edo gehiagoren artean jokatzan omen ziren. Denbora jakina irauten omen zuen desafioak: «apustuco bi orduak betetcean» dio Iztuetak garaiko desafio bati buruz.

Gaia libre izaten zen noski, bakoitzak bere kontrarioa gai zabaletara behartuz eta eramanez, ahal zuen neurrian. Apostu usai nabaria zuen molde honek. Txapelketek jaso dute, behar bada, apostu-alderdi hau. Eupeteko horietan zeintzuk gogoratzen diren aipamen bat egin dezagun:

a) Zabala Amezketakoa eta Txabalategi Hernanikoaren artean jokatu zen bertso-dema. Bakoitzak bere jueza izendatu zuen, eta alkateak hirugarren bat jarri zuen, parra hausteko edo. Billabonan jokatu zen apostua. Han bildu zirenak 4.000 entzule bai, diotenez. Saioa bukatutakoan, publikoak, epaileak mintzatu baino lehen, oihuka eman zuen bere erabakia: biak berdin. eta epaile bakoitzak bertsoz eman zuen bere erabakia, jendearena bera. Desafio hau 1801 garren urtean gertatu zen.

b) Fernando Amezketarrak azpeitiar batekin jokatu beharrezko hura. Gertaera 1800 garren urtekoa omen. Azpeitiarra ez zen plazara agertu nonbait.

c) Bi bitara jokaturako apostua ere bada. Zabala eta Fer-

nando, biak amezketarrak, alde batetik; eta Txabalategi hernaniarra eta Altamira tolosarra bestetik. Arratsalde osoan aritu omen ziren. Jendearen ezin-asea: goizaldera arte aritu baziren ere, inork ez omen zuen aldegingo plazatik.

d) Bertso zaharretan esaten dena oinarri hartzen badugu, beste desafio batzuen berri ere jaso dezakegu. Ezagunak dira Oiartzungo Ardotxek Berako Exkerrari egindako desafioa, edo-ta Patxi Bakalok Xenpelarri egindakoa, edo-ta honek Iparragiri egindakoa. Bertsoak hor daude, erabiltzen zen molde baten testigu.

e) Jakingarria da Izuelako artzaiak ezezaguna zaigun bertsolari batekin jokatu zuen norgehiagoka. Saioak amaitu ondoren, epailariak ezin nonbait erabaki nori eman saria, nor izendatu irabazle. Eta harrigarria benetan guretzat gauza erabakitze-ko hartu zuten bidea: 50 bertsoak berriro buruz errepikatzen zituen izango zen apostuaren irabazle. Eta Izuelako artzaiak 50ak errepikatu omen zituen; eta besteak ez.

f) Aipatzen da, baita ere, Pello Errotak —edo-ta, behar bada, Izuelako artzaiak—, bertsolari nafar bati egindako desafioa. Xehetasun hauek ematen dira: bazirela juezak, ontzako urreak bota zirela seinaletan, eta denbora jakina ukan behar zuela desafioak.

Dirudienez, eztabaidako bertsoak ziren «ba haiz eta ba nauk» horrelako bertsoak. Ahotik ahora, arrazoitara, ironiaz, irudime-nez. Polemika giroan eta uste gabeko poesia bidetan zehar, sua nondik nora zabal zitekeen antzik eman gabe. Zinetako bertso-gintza bizia eta gogorra.

4.3. Lore-jokoak

Lehengo gizaldiaren azkenetan, eta oraingo honen lehen al-dian, aurten herri batetan eta datorrean beste batetan, jaialdi ospetsuak ospatzen ziren. Eta era askotakoak izaten ziren jaiak: 1) Erlíjiozkoak; 2) Euskal jaiak izenekoak; 3) Lore-jokoak; 4) Erakusketak (etnografia, historia, artea); 5) Hitzaldiak; 6) Ibilaldiak (probintziako txokorik egokienak ikuskatuz).

Lore-joko horiek literatur ospakuntzak izaten ziren, idazlanik onenak sarituz. Baina ez hori bakarrik. Zenbait herritan azaltzen da, bertso-saioak egiten zirela, eta bertsolariak sarituak izaten zirela.

Gure gaurko arlo honi dagokionez, teknika aldetik zenbait ohar egin daitezke. Lore-jokoetako bertso-entzulea ez zitekeen

bertso-zale huts izan, txapelketetan bezala; festara etorritako edonor zitekeen, noski, bertso entzule. Gero, zenbait gai jartzen zitzairen bertsolarietara; eta epai-mahaikoak ere izaten ziren, baina, bai gai-jartze lana, bai epaiketa, zehaztasun gehiegirik gabe egiten zen noski, gaurko txapelketekin gonparatuz. Molde honek konkurtsoetik adinbat badu espektakulotik. Konkurtsoen moldeak ditu, txapelketa zehaztasunik gabe. Hala dirudi.

Esan dugunaren argigarri eta lekuko, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*-k dakarren aipamenetako bat emango dut. Xehetasun asko ez badaude ere, aipamen jakingarrria gerta daiteke.

«Donostian, 1899an. Bertsolari saioa jokatu zen. Kantuan ihardun zutenak, Inazio Iñarra, «Txintxua», Errenterikoa, 25 urte; Juan Lujanbio, «Saiburu», Heranikoa, 26 urte; Jose Krutz Sagardia, «Olloki», Usurbilgoa, 44 urte; eta Juan Krutz Elizegi, «Errotari», Asteasukoa, 46 urte. «Les dió pie, siempre en verso, José Zapirain» (EGI del PV, «Literatura» II, Zarauz, 58 or.).

Lore-jokoak direla eta, Pello Errota agertzen da mugaz-honuzko saio gehienetan. Gero Txirrita ere maiz agertzen da lore-jokoan parte hartu zuten bertsolarien artean. Badirudi, gain begiratu batean, 1918 garren urtetik «Bertsolari Eguna» 1935ean ospatzen hasi zen arte, bertso-saioen lekua aurreragoko urteetan baino murriztagoa ote den lore-jokoen ospakuntzetan.

4.4. Txapelketak

Txapelketetako bertso-saioa ez da festaburu baten edo-ta antzeko jai baten osakai, usariozko ihardunaldietan aipatu dugun bezala. Ez da ere beste kirola, dantza eta kultur erakustekin batera ematen den zerbait, lore-jokoetan egin zenez. Txapelketekin bertsolaritza bera da jaialdiaren izateko-arrazoi bakarra eta betea. Eta txapelketa eguna «Bertsolari Eguna» ospatuz hasten da, bertsolaritza izanik egun osoaren ardatza.

Horrelako saio-moldeak entzulego berezia du: erabat bertso-zalea. Beraz, entzulea kantaldian parte hartzera doa, ez bakarrik bere baitako bertso-gintza ahopekoan (bertso-zale jatorrek egiten duten eran), baizik-eta epaiketan parte hartzera doa. Bera bertsoan aritzera, bera epaile izatera. Eta alderdi honek su handia sortzen du txapelketa giroan. Berotasun hau ez da ahaztekoa txapelketa bat eratu eta epaitzekoan.

Kantaldiaren ardatza nor-gehiagokan datza. Denek baldintza beretan kantatu behar dute, ahal den neurrian behintzat. Gaiak aukeratuak izaten dira, eta ez dira izaten egokituak, jaialdian gerta daitekeenez. Are eta gutxiago ezagunak, jaialdian gertatzen denez, behin baino gehiagotan.

Denek lan berdina egiten dute. Laburra eta aldez-aurretik mugatua. Bakarkako saioei leku gehiago ematen zaio, behar bada, eztabaidako saioei baino. Hala ere, inoiz ez bezalako trantzean aurki daiteke bertsolaria, bertso onak kantatzera, eta bestela inoiz aterako ez zituen bertsoak ateratzera behartua aurkitzen delarik.

Esan berria dudanez, ez dugu ahaztu behar txapelketak ego-kialdi bat direla, bertso-zaleak eta bertsolariak, denok lanean jar gaitezen; komunikabideek, gauzak duen garrantziaren arauera, zabalkunde ezin-hobea egin dezakete bertsolariaren alde; eta urrats bat eman dezakegu bertso-zale gazteak eta bertsolari gazteak sor daitezen, txapelketek dakarten giroaren eraginpean.

4.5. Jaialdiak

Horrelako saioek ikuskizunetik gehiago dute nor-gehiagokatik baino.

Entzulea bertso-zalea da gehienetan. Bestelakoak ere egon daitezke, batez ere saioak omenaldikoak direnetan, edo-ta zerbaitetarako diru-biltzea hornitzeko prestatzen direnetan. Gaiak bertsolari bakoitzari egokituak izaten dira, bertso-gintza ederra-gotu asmoz. Bertsolariak, bestalde, ez dute lan berdina egiten. Gai jartzailea da jaialdiaren kudeatzaile eta suspertzaile, kantariak, saioak, gaiak eta doinuak giro on baten zerbitzuetan erabiltzen dituela. Eta behin baino gehiagotan banaka kantatzeko gaiak aldez-aurretik esaten zaizkie bertsolariari. Lana biribildu asmoz noski, bertso-jartzaileen ildotik jokatuz.

Txapelketak eta jaialdiak elkarren osagarri gertatu dira orain arte. Txapelketa hutsez jendea ez litzateke aseko; eta jaialdi hutsez gauzak ez dira berritzen eta azkartzen. Bi moldeok zentzuz erabili beharrak daude. Bertsolari guztien artean osa daitezela txapelketan agertu diren primiziak. Denen artean, inor kanpora gelditu gabe. Eta txapelketa datorrenean, zerbait egin behar dela —eta egin ere daitekeela— uste dutenak, beren ahalegina eskaini dezatela norgehiagokan elkar probatuz, bide berriak urratu asmoz. Hortik ibili da azken urteotako bertsolariaren dinamika.

5. — Textuen aldakuntzak

Bertsolaritza, lehengo gizalditik honantz, garaiazen garaiko aldakuntza sozio-kulturaletara egokitzeko gai azaltzen da. Berrehun urte hauetan asko aldatu da euskal gizartea eta euskal gizona. Eta aldatu egin da, baita ere, bertsolaritza, gizarte eta gizon berri horien arauera.

Aldakuntza sozio-kulturalak eta bertsolaritza XX garren gizaldian: gai honetaz zerbait aztertu eta argitaratua badut. Eta zerbait landuagoa plazara agertzeko ez nago uste salduan. Horregatik, alderdi hau lehengoan uzten dut. Hala ere, bukatzeko, aipamen labur bat egin nahi nuke, ataizen bezala, bertso-saiোটako hizkuntzaren aldaketari buruz.

Bertsolariak, plazan erabiltzen den hizkuntza aldatzeko hainbateko eragina izango badu, maisutasuna izan behar duela gauza bidezkoa da.

Maisutasunaz gain, badago beste faktorerik ere.

Hizkuntza bertso-jartzaileak gehiago aldatzen du jendaurrean bapatean bertsoari ari denak baino. Eta gero, jendaurrean ari denetan, bertsolari eskolatuak gehiago aldatuko du eskolatu gabeak baino.

Bertso-jartzaileen artea nere berdintsu: eskolatuak aldaketa nabariagoak ekartzen ditu eskolatu gabeak baino. Bilintzek areago Txirritak baino.

Bestalde, bertso-jartzaileen hizkuntza, gerora jendaurreko bertsolariena bihurtzen da, neurri batetan behintzat. Xenpelarrek jarritako bertsoek eragin nabaria dute bere ondorengoek egindako bapateko ihardunetan; eta berdin Otañok edo Bilintzek jarritako bertsoek duten eragina ondorengo bertsolariek jendaurrean egindako kanta-saiোটan, batez ere Basarriekin etorri zen pizkunde garaian.

Euskalki guztietako bertsolariak elkarrekin kantatzeko garaia etorri denetik, berriz —gaurko gizarte mailak eta moduak ekarritako egokiera dugu hau—, gauza nabaria da euskalki guztien ekarria eta batzuek besteetan edukiriko eragina, bertsolari-hizkuntza poetikoari dagozkionetan.

Gai hau zehazki aztertzeko egonik ere, zenbait hari nagusi marka daitezke eta finka alor honen barruan. Euskalkiak elkarrekin abesteko eskakizun hau nahiko berria dugu izan. Berarizko gauza bezala, azken hogeitau urte hauetakoa. Horregatik, ongi sakondu gabeko gaia delako eta gauza berria gertatzen delako,

gauza handirik ez dezakegu eskaini une honetan. Hala ere, hona hemen zenbait xehetasun argigarri.

Baxe-nafartarren ekarpena Xalbadorren bidez iritsi zaigu. Aspaldi antza eman genion bertsozaleek urepeldarrarena zela hizkuntzarik aberatsena txapelketa giroko bertso-saiotan. Goitasun aparta du bere hizkera ahoz-ahozkoak. Mugaz-harunzko kantu-tegietako usarioa dakarkigu: bai elizetako kantugintza, bai han-haietako altxor aberatsa. Eragin handia du Xalbadorrek gaia zehazteko eta banatzeko eretan, puntuak aditza infinitiboan erabiliz osatzeko joeretan, esaera dramatikoaren erabilkeran, hizkuntzaren trinkotasunean. Eredugarri izan da beti Xalbadorren hizketa-maila.

Nafarroa garaiko tradizioa Lasarteren bidez etorria dugu, indartsu etorri ere. Musikalitate bereziko hizkera. Bizitasunean badu kidekorik «Euskaldunok» poemetako herri hizkuntzarekin. Prosaismo gutxi duen hizketa-modu poetikoa. Inork ez bezala ematen digu hitzek duten hots-irudizko antza, hitzen hots berdinek elkarren artean duten lokera majikoa. Usario hutsa dugu Lasarteren hizkuntza.

Gipuzkoan, berriz, Basarri izan da sintesi berria lortu zuena plazako textugintza berrian. Honen hizkuntza izan da orain arte mugaz-honantz agindu duena. Basarri da, izan ere, eskolatu gabekoen hizkuntza eta eskolatuena elkar josi zituena, hizkera berri eta bizia lortuz, hizkera garbi eta indartsua lortuz. Gauza nabaria da hizketa-moduan Basarrik izan duen maisutasuna plazako bertso-gintzan, jendaurreko ihardunaldietan.

Lapurttarrak, aldiz, Mattinen eta Xanpunen haritik agertu zaizkigu. Esanahi handiko hizkuntza azkarra beroiena. Ez, behar bada, aurrekoek bezain landua; baina eskola eder eta bizi baten aurkezpen bortitza.

Azkenik, Bizkaikoen aipamena. Gauza berria dela esan da Amurizak azken txapelketan egin duen bertso-gintza. Hizkuntzari bagagozkio, Amuriza izan da, behar bada, Basarriren hizketa-modua mugaz-honantz jendaurreko bertso-laritzan berriztatu duena. Amuriza sintesi berria dateke. Badu Xenpelarren eskolatik, Zamoran egin zituen bertsoetan ikus daitekeenez. Badu literatura zaharretik, iduri eta esaera modutan. Badu Xalbadorren hizkuntzatik; eta, nola ez, Bizkaiko herri literatura aberatsetik. Irudieraz, arrazoin aberastasunez eta zorroztasunez, espresara dramatikoaz eta euskara batuaren erabilkeraz, hizkera-molde berriago baten sortzaile dugu Amuriza jendaurreko bertso-gintza berrian.

6. — Azkena

Bertsogintzaren gaineko lan hauetan, hasterako, berezi egin ditugu bertso-jartzailea eta bapateko bertsolaria. Nire arloa zen jendaurreko bertsolaritza; eta azaldu ditut zenbait alderdi, bi bertso moten arteko aldea ager dadin. Bapatekotasunak azkartasuna du, kultur giro berezia, teknika oso jakina, eta dohain bereziak eskatzen ditu.

Bestalde, gizona eta gizartea aldatuz doazen eran, aldatuz doa, baita ere, bertso saioak egiteko moldea. Behar bada, textuaren aldetik izan ditzakete alderik berdinenak bapateko ihardunek eta jarritako bertsoek. Jakingarriak dira idatzitako textuen eta bapateko textuen artean dauden lokerak eta batetik bestera iragaiteko legeak.

J. M. L.

EL BERTSOLARISMO DE IMPROVISACION

LE BERTSOLARISME D'IMPROVISATION

El autor estudia el bertsolarismo de improvisación, el que se realiza en público cara a la gente, el más habitual. Evidentemente, este tipo de bertsolarismo tiene sus condicionamientos y características propias: improvisación, coordinación de música y letra, proclamación de sus poemas ante el público, etc.

El bertsolarismo es un arte popular. El bertsolari es un artista: poeta, cantor y «hablista» (*hizlari*) al mismo tiempo.

En la improvisación el bertsolari utiliza la técnica retórica, con la característica de la rapidez de su utilización. El bertsolari utiliza asimismo la técnica poética con la peculiaridad, en nuestro caso, de que compone sus bertsos de atrás a adelante: la última estrofa es el eje de construcción del bertso en su totalidad.

Entre las cualidades de las que hace gala el bertsolari podríamos citar las siguientes (no exhaustivas): rapidez, inteligencia viva, palabra rápida, memoria, utilización exacta de la lengua, imaginación rica, música, expresión corporal, finura interior, sensibilidad al mundo del público, control de sí mismo.

A lo largo de su historia, el bertsolarismo no sólo ha actuado en las fiestas populares, sino también en forma de «desafíos», en «los juegos florales», en los «campeonatos», en «los festivales».

L'auteur étudie ici le bertsolarisme d'improvisation, celui qui se fait face au public, le plus courant. Il est évident que ce genre de bertsolarisme a ses propres conditions et caractéristiques: l'improvisation, la coordination de la musique et des paroles, la proclamation des poèmes face au public, etc.

Le bertsolarisme est un art populaire. Le bertsolari est un artiste: poète, chanteur et «parleur» (hizlari) en même temps.

Dans le cours de l'improvisation le bertsolari utilise les techniques de la rhétorique, caractérisées dans ce cas, par la rapidité de leur utilisation.

Le bertsolari utilise aussi les techniques poétiques avec cette particularité qu'il doit composer ses bertsos d'arrière en avant: la dernière strophe est l'axe de construction du bertso dans sa totalité.

Parmi les qualités dont se vante le bertsolari, on peut citer celles-ci: rapidité, intelligence vive, mot rapide, mémoire, utilisation exacte de la langue, imagination riche, musique, expression corporelle, finesse intérieure, sensibilité au public, contrôle de soi.

Le bertsolarisme n'a pas lieu seulement dans les fêtes populaires; on le trouve aussi dans les «défis», les Jeux floraux, les concours, les festivals.